

Procesele lui Gheorghe Șincai
(în documente publicate în revista *Vatra*)

Dr. CORNEL MORARU
Redacția „Vatra,” Târgu-Mureș

Una din inițiativele publicistice memorabile întreprinse de revista *Vatra*, în anii '70 – '80 ai secolului abia încheiat, a fost publicarea unor documente de arhivă privind procesele lui Șincai, unele desfășurate chiar la Târgu-Mureș. Prima tentativă, dealtfel cea mai amplă, datează din anul 1976, când număr de număr, din ianuarie până în decembrie, e restituit integral textul procesului verbal rezultat în urma anchetei din 1796 desfășurate, la ordinul autorităților de la Viena, de doi funcționari ai Tablei regești din Târgu-Mureș, Iosif Almási și Ion Sántos („secretari și notari jurați,” cum sunt numiți în document). Titlul de pagină din primul număr e formulat însă impropriu: **1796. Ancheta în contra lui Gheorghe Șincai acuzat de rebeliune**. De fapt, ancheta nu este „în contra”, ci în favoarea lui Șincai, menționat tot timpul ca „pârâș”, nu ca pârât. Cercetarea este declanșată în urma plângerii depusă personal de reclamant la Cancelaria din Viena. După mai bine de zece luni de claustrare, mai întâi la Blaj, iar apoi la închisoarea din Aiud, Șincai începe să-și caute din nou dreptatea. E adevărat că el fusese în cele din urmă achitat, condamnat doar să plătească cheltuielile de judecată, dar își pierduse casa și toate bunurile, practic rămăsese fără nici un mijloc de subzistență. Ajutat de prieteni, mai exact de episcopul Oradiei, Ignație Darabant, care îl împrumută și cu bani, merge la Viena cu un memoriu în care cere schimbarea sentinței și repunerea în drepturi. Așa s-a ajuns la declanșarea anchetei, în ianuarie 1796. Prima cercetare începuse în septembrie 1794, iar din închisoare fusese eliberat în iunie 1795. Aceasta e cronologia strictă a faptelor, cu urmări atât de supărătoare pentru Șincai. Serialul din *Vatra* este precedat de un **chappeau** semnat de Gheorghe Hosu – din câte am aflat, profesor, în acea vreme, la o școală din oraș, care își susținuse lucrarea de grad cu acest subiect. E un text scurt și destul de abrupt redactat, o însăilare de aliniate, care par decupate dintr-un text mai amplu. Bănuim că a mai lucrat pe material cineva din redacție, probabil redactorul de număr, așa cum se obișnuia în cazul unor colaboratori externi mai puțin obișnuiți cu rigurile impuse unui text spre publicare. Tot în acest chappeau de prezentare este anunțat și numele traducătorului, cunoscutul cercetător târgu-mureșean

Liviu Moldovan. Urmează în continuare textul propriu-zis, așa cum spuneam, număr de număr, tradus din limbile maghiară și latină, fără nici o altă precizare (lipsește, spre exemplu, numele traducătorului la sfârșitul fiecărui fragment publicat). Un număr impresionant de 55 de martori depun mărturie (între 7 și 13 ianuarie 1796) și lectura întregului material ni se pare și astăzi extrem de interesantă și captivantă. Nu ne miră că inițiativa de atunci a revistei *Vatra* a trezit un ecou deosebit în rândul cititorilor din întreaga țară.⁴⁸

Al doilea episod restitativ în cazul Șincai are loc în anul 1978, când în patru numere consecutive, *Vatra* mai – august, se publică, tot în serial, documentul privind *Procesul lui Gheorghe Șincai împotriva lui Lajos Pfenningdorf și a soției sale Maria Hantzi din Târgu-Mureș pentru dispariția unor galbeni*. Scurta prezentare, nesemnată de nimeni, se referă la datele procesului (un proces privat, de data aceasta), cu mențiunea că documentul provine din Arhivele Statului Târgu-Mureș, la fel ca și textul anchetei publicate anterior. Traducătorul este același Liviu Moldovan, menționat de astă dată la sfârșitul fiecărui fragment. Probabil că tot el este și autorul chapeau-ului de prezentare. Procesul acesta e mai puțin important. Începe în ianuarie 1796, puțin înainte de declanșarea anchetei de reabilitare, de care am vorbit mai înainte, și va fi lungit, nefiresc, pe distanța a trei ani. Nu se va ajunge la nici un rezultat. În final, cheltuielile de judecată vor fi repartizate în mod egal pe „pârâș” și pârâți, semn că situația era extrem de încurcată, practic fără o rezolvare juridică. În decembrie 1795, Gheorghe Șincai, în trecere prin oraș, înnoptează la hanul lui Phenningsdorf. Era însoțit de cei doi cumnați ai săi, Teodor Graur și Ioan Călian. Noaptea îi dispar însă 16 galbeni din cei 85 câți avea la el. Procesul e declanșat la cererea lui Șincai, iar reprezentanții Tablei regești, care fac cercetarea, sunt aceiași Iosif Almási și Ioan Sântos. După comunicarea sentinței, evident nefavorabilă lui Șincai, acesta cere o nouă judecată, dar pârâții „se opun provocării de noi cheltuieli și oboseli,” cum se menționează la finalul textului tradus și prezentat în paginile revistei.⁴⁹

În sfârșit, un ultim episod publicistic legat de procesele lui Șincai se produce în numerele 6 – 7 ale revistei, din anul 1981. E reprodus acum *Actul cercetării făcute asupra lui Gheorghe Șincai, la 11 septembrie 1794, când a fost dus la închisoarea din Aiud*. Versiunea românească aparține tot lui Liviu Moldovan, dar sursa documentului este alta - și anume, monografia lui Al. Papiu Ilarian, *Viața operele și ideile lui Gheorghe Șincai* (București, 1869). Textul original e în limba maghiară, dar unele secvențe trebuie să fi fost în latină. Bunăoară, în confruntarea cu anchetatorii ca martor, Samuil Micu

⁴⁸ Cf. *Vatra*, nr. 12, 20 decembrie 1976, p. 6 (nota de la sfârșitul serialului).

⁴⁹ *Vatra*, nr. 8, 20 august 1978, p. 10.

Clain, care nu știa deloc maghiara (sau așa declară el), este interogat în limba latină, conform uzanțelor vremii. Fără îndoială este documentul cel mai interesant din tot ce s-a publicat în *Vatra* în legătură cu procesul Șincai și i s-ar fi potrivit mult mai bine titlul generic dat inițial *Ancheta în contra lui Șincai acuzat de rebeliune*. Abia acum ne informăm asupra cauzelor de fond ale acuzării. Nu e textul rechizitoriului propriu-zis. Acesta poate fi citit în revista *Manuscriptum* (IX, nr. 4, 1978), iar sentința finală (ca să parcurgem toate verigile procesului) a fost publicată de Traian Popa în *Revista Arhivelor*, versiunea românească alături de textul în limba maghiară, cu un succint comentariu introductiv.⁵⁰

Revenind la serialul din *Vatra*, din 1981, el ar trebui citit înaintea celui din 1976, pentru a intra în logica și cronologia reală a evenimentelor. Redacția a procedat corect, dar oarecum conjunctural, publicând materialele în ordinea în care le-a primit. Așa se explică și pauzele destul de mari dintre cele trei episoade publicistice menționate. Acum când punem totul cap la cap, trebuie să avem în vedere oferta reală, dar și contextul mai mult sau mai puțin permisiv/nepermisiv pentru a publica într-o revistă de largă circulație (nu una de strictă specialitate) astfel de documente. Cuvinte precum „rebeliune”, „conjurație” – ce revin de nenumărate ori în întrebările anchetatorilor – erau de-a dreptul incendiare nu numai pe vremea lui Șincai, dar și la 1976 și mai ales la 1981. E drept că în scurtul interval 1979 – 1981 (82) nu mai funcționa în presa românească direct cenzura, ci numai postcenzura. Este și epoca de glorie, cea mai bună a revistei *Vatra* înainte de 1989 (și, probabil, și a celorlalte reviste de cultură din acea vreme).

În succinta noastră comunicare nu ne-am propus să luăm din nou în discuție procesele lui Șincai. Acestea au fost pe larg evocate și comentate de numeroși exegeți, dintre care îi amintim aici și pe mureșenii – mai la îndemână pentru noi – Traian Popa și Serafim Duicu. Primul a scos mai întâi o broșură cu titlul *Un capitol sbuciumat din viața lui Gheorghe Șincai – lucrat după documente nouă* (Tipografia, „Ardealul”, Filiala Târgu-Mureș, 1924), al cărui text îl reia ulterior, aproape fără modificări, în *Monografia orașului Târgu-Mureș* (Tipografia, „Corvin”, Târgu-Mureș, 1932). Chiar și nota de prezentare a documentului din *Revista Arhivelor* (sentina finală de la Aiud), de care am vorbit mai înainte, e un rezumat cu pasaje reproduse cuvânt de cuvânt din prima lucrare. Meritul incontestabil al lui Traian Popa e că merge direct la surse, la documentele de arhivă, pe care, în parte, primul le dezgroapă. Serafim Duicu, în bine cunoscuta sa lucrare *Pe urmele lui Gheorghe Șincai*, se

⁵⁰ *Revista Arhivelor*, vol. I, nr. 1 – 3, 1924 – 1926, pp. 404 – 406.

bazează pe textele traduse și publicate în revistele *Vatra* și *Manuscriptum*. Regretatul critic și istoric literar ne oferă o reconstituire exactă și, pe alocuri, incitantă (prin vervă și stilul epic al redactării), a întregului „calvar” îndurat de Șincai în acei ani.⁵¹ Trebuie să mai adăugăm aici că Șincai a mai avut un proces, imediat după ieșirea din închisoarea de la Aiud – un proces intentat arendașului moșiei părintești de la Șamșud. Se pare că și de astă dată a pierdut, în plus au apărut unele neînțelegeri în familie, cu frații săi. Evident, omul e păgubos, nimic nu-i iese cum trebuie. Totul se întoarce împotriva sa, chiar și atunci când are, incontestabil, dreptate.

Tocmai această observație pe care am tras-o din lectura documentelor apărute în *Vatra* ne determină să insistăm în continuare asupra unui aspect semnificativ al biografiei și personalității lui Șincai. Mai toți exegeții privesc episodul Aiud împreună cu celelalte procese ca pe un moment eroic din viața marelui cărturar. Lucrurile nu stau însă chiar așa. E un amestec de tragic și derizoriu în tot ce i se întâmplă lui Șincai. Scandalul în primul proces, cel mai important, pornește de la neînțelegerile cu episcopul Bob. Spirit inconformist, deși director al școlilor naționale greco-catolice aflate în subordinea directă a episcopului, Șincai lansează adeseori ironii la adresa acestuia printre cunoscuții din urbe. Ba, scrie și o poezie satirică (*pasquillus*) în care e vizată mai ales sora lui Bob, Agneta, soția prefectului (administratorului) domeniului episcopal, Iosif Pop, care-și mai zicea și Benyei. Fiindcă Șincai se amuză pe seama proastelor moravuri ale adversarilor săi, aceștia încearcă să-i răspundă exact cu aceeași monedă. Motivul pentru care vicecomitele Alexandru Gyujto vine la Blaj să-l ancheteze prima dată e acuza sau insinuarea „că Gheorghe Șincai ar duce viață imorală cu menajera sa.” O spune clar unul din martorii interogați în ancheta din ianuarie 1796.⁵² Curios, nici unul din exegeții lui Șincai (consultați de noi) nu reține acest amănunt, chiar dacă e mai mult o insinuare, de bună seamă pentru a-l compromite pe incomodul prelat și director al școlilor unite. Abia așa se explică de ce este chemată mai întâi la cercetare menajera lui Șincai. Acesta, de bună credință, n-o lasă să meargă singură, mai mult o obligă să se îmbrace în cele mai bune haine „să arate ca o doamnă.” El însuși o însoțește, purtând cu ostentație la brâu sabia, probabil semn al nobleței sale. Abia ajunși la casa unde trăsesse subprefectul și când se vede sechestrat

⁵¹ Serafim Duicu, *Pe urmele lui Gheorghe Șincai*, Editura Sport – Turism, București, 1983, pp. 71 – 127, în special cap. *Șincai intră în arena polemicii*.

⁵² *Vatra*, nr. 11, 20 noiembrie 1976, p. 6: (Iată ce declară unul din martori, Iosif Miske de Cistei: „...am auzit că domnul prefect Iosif Benyei de Biia l-ar fi chemat pe domnul vicecomite Alexandru Gyujto prin scrisoare, pe motivul că Gheorghe Șincai ar duce viață imorală cu menajera sa”).

înăuntru își dă seama de capcana pe care i-o întinseseră dușmanii săi. Acum își iese cu adevărat din fire (dar asta nu e neapărat o calitate!) și spune că în total ar fi o sută de rebeli de partea sa (neprecizând împotriva cui), iar el este „*capul conjurațiilor*”: „*Ego sum dux conjuratorum et auctor rebellionis*” – sunt capul conjurațiilor și autorul răscoalei (confirmă unul din martori).⁵³ „*Rebel,*” „*rebeliune,*” „*conjurație*” sunt cuvinte fatale în contextul incendiar al vremii, la zece ani de la răscoala lui Horea, la cinci ani de la izbucnirea Revoluției franceze și în anii în care se redactase și fusese dat publicității faimosul *Supplex Libellus Valachorum*, al cărui coautor era el însuși alături de Samuil Micu Clain, Petru Maior, Ignație Darabant, Ioan Pora, Iosif Meheși, Ioan Molnar-Piuaru. De altfel, în plângerea sa, episcopul Bob îl numește fără ocol „*iacobin.*” Iată cum, imprudentele cuvinte fără adresă precisă, vizându-l în realitate pe episcop, constituie tot atâtea argumente pentru întemnițarea lui Șincai. În plus, e terfelit ca un infractor de rând. Vicecomitele Alexandru Gyujto Sándor îl pâlmuiește zdravăn, încât își va pierde apoi dinții, și îl înjură urât de Horea („*câine de Horea, de aici nu ieși până nu ne spui cuprinsul acelei scrisori*”).⁵⁴ Chiar și sabia pe care o purta cu atâta mândrie se transformă din însemn nobiliar în corp delict: este acuzat că ar fi amenințat că ia cuiva capul dacă nu e lăsat în pace.

Urmează episodul penibil al primei cercetări de la Aiud, unde își târăște în umiltoare interogatorii pe cei mai buni prieteni. Toți retractează orice implicare, obligându-se la noi jurăminte publice de fidelitate (nedorite, firește) față de episcopul Bob. El însuși se umilește din nou și face apel către episcop să-l ia în garanție sub tutela sa cum mai încercase o dată la Blaj, în prima zi de anchetă. Bob refuză din nou, cum o făcuse și atunci.⁵⁵ În cele din urmă se constată că de fapt nu e vorba de nici o rebeliune sau de conjurație, poate o „*conspirație*” convine mai lucid și spășit acum Șincai (recunoscând că a mai greșit uneori „*stilul*”). Și, evident, e vorba de o „*înțelegere împotriva*

⁵³ *Vatra*, nr. 5, 20 mai 1976, p.6

⁵⁴ Cf. *Vatra*, nr. 12, 20 decembrie 1976, p. 5 (Un alt martor dă următoarea variantă: „*Câine de valah puturos și de Horea, eu aș pământul și pe alt om mai deosebit decât tine, dacă ar greși împotriva mea ca vicecomite, și eu atât mai mult pe un valah puturos cum ești tu*”).

⁵⁵ *Vatra*, nr. 11, 20 noiembrie 1976, p. 6 (Unul din martori reproduce întocmai cuvintele viclene ale episcopului, prin care-l înfundă și mai rău pe Șincai: „*eu, fiule, pe dumneata nu te iau sub garanție, spinul din piciorul dumatăle nu-l scot pentru a-l înfige în al meu, pentru că conjurația este împotriva patriei și înseamnă un mare lucru, eu pentru dumneata însă, fiule, nu-mi voi face necaz.*”)

episcopului,”⁵⁶ nu „împotriva patriei” și a guvernului. În fond, „niște fleacuri,” conchide parcă dezamăgit unul dintre anchetatori. Și trebuie să recunoaștem, la fel de dezamăgit rămâne și cititorul, după atâta tevdură și suferințe, care puteau fi evitate, Șincai având și el partea lui de vină, contrazicându-se adeseori cu ingenuitate. Ba, chiar declară acum că el n-a avut nimic la început cu Bob, că altcineva, Para din Năsăud, l-a „întărâtat împotriva episcopului.” Nu ne miră că Ladislau Vitez se dezice în termeni destul de tari de cauza lui Șincai: „Tăgăduiesc din toată puterea de a mă fi înțeles oarecândva cu domnul Șincai. Dimpotrivă, din cauza purtării sale rele, totdeauna am fost împotriva sa și chiar în sinodul general am declarat că recunosc pe episcop de căpetenie, care ocupă locul de frunte, deasupra domnului Șincai.”⁵⁷

Totuși aceste „fleacuri” îi puteau aduce condamnarea la moarte, dacă procesul se judeca numai în Scaunul filial (**Sedes filialis**), unde erau judecați iobații și oamenii de rând, care nu erau de neam nobil. Șincai trebuie să-și dovedească titlul nobiliar pe care susține că-l are (și o face cu dificultate), pentru a fi judecat de o instanță superioară, în Scaunul general (**Sedes generalis**). Așa scapă de condamnarea la moarte și este achitat, fiind obligat totuși să suporte toate cheltuielile de judecată, cum am spus mai la început. Aceste „vorbe necuviincioase și josnice, rostite cu scopul de a răscoli liniștea publică” nu puteau rămâne nepedepsite. Și oricât se va strădui Șincai să obțină anularea sentinței, nu va fi niciodată repus în drepturi. Condamnarea, în fond, rămâne definitivă, cu consecințe ireparabile (chiar și într-un sens moral). După episodul Aiud, Șincai rămâne efectiv pe drumuri, luând calea pribegiei. Își vinde la un preț mic, subevaluat, casa, la fel puținele lucruri rămase, scoase la licitație, inclusiv hainele și cărțile. Unul din martori surprinde exact dramatismul situației în care se afla acum Șincai: „am auzit că domnul pârâș de aceea a fost nevoit a-și vinde ieftin lucrurile, deoarece i s-a luat pâinea.”⁵⁸

Vedem cum ies la suprafață, în toate etapele procesului, mai ales slăbiciunile lui Șincai, de fapt slăbiciunile omului Gheorghe Șincai, pe care adversarii știu cum să le speculeze. La fel se va întâmpla și în procesul cu hangiuul Pfenningsdorf. De astă dată i se impută faptul că fusese beat și a doua zi, când reclamă furtul, ar fi fost prea turmentat pentru a evalua exact lipsa galbenilor. Omul e într-adevăr păgubos și pierde ori de câte ori se află în dificultate. Chiar și în familie are parte de același tratament ostil. Am pomenit conflictul legat de moșia de la Șamșud, de a cărei administrare se ocupă o vreme, dar în final, cei doi copii ai unui frate mort, Pantelimon, de care Șincai

⁵⁶ *Vatra*, nr. 6, 20 iunie 1981, p. B.

⁵⁷ *Ibidem*, p. D.

⁵⁸ *Vatra*, nr. 4, 20 aprilie 1976, p. 6.

se îngrijise multă vreme, ținându-i la școală pe spesele lui, sunt dați acum sub tutela unui alt frate, Andrei. Era la mijloc tot o moștenire lăsată de fratele mai mare Ioan, căpitan în Regimentul II grăniceresc, mort în bătălia de la Lörch (1795). Testamentul acestuia, prin care jumătate din bani revenea lui Șincai și cealaltă jumătate nepoților orfani, trezește invidia celorlalți frați. De aici, numeroase intrigi și suspiciuni, amintind de intrigile și neînțelegerile pentru moștenire de mai târziu din familia Rebreanu, nici astăzi stinse în întregime.

Spirit răzvrătit și intransigent în felul lui, mereu de bună credință în relațiile cu cei apropiați, Șincai e un inadaptat superior. Locul lui nu e de fapt în administrație, deși ca director al școlilor naționale greco-catolice a avut rezultatele de excepție bine cunoscute. Mai mult ca sigur ieșirea din rândurile clerului, unde voia să revină la un moment dat, a fost o eroare. El nu era făcut pentru treburile lumești. Se va dedica în cele din urmă scrierii operelor sale, deși *Hronica românilor și a mai multor neamuri* era să-l ducă la spânzurătoare, conform teribilului verdict al cenzurii guberniale: *opus igne, auctor patibulo dignus*. Chiar dacă această apostilă nu s-a pus niciodată pe manuscrisul *Hronicii*,⁵⁹ sentința e în consonanță cu destinul de martir al lui Șincai. Acesta rămâne în conștiința neamului său ca un ascet al scrisului și erou al jertfei pentru o idee. Procesele sale ne lasă, în schimb, un gust amar, amestec de tragic și derizoriu, evidențiind o dată în plus dramatismul și complexitatea personalității marelui cărturar – poate personajul cel mai viu, cel mai omenesc dintre corifeii Școlii Ardelene.⁶⁰

Gheorghe Șincai' s Trials (As They Appeared in Documents Published in Vatra Magazine)

Abstract

During the seventies and the eighties, *Vatra* Magazine decided to publish some documents concerning the trials Șincai was involved in and that took place at Târgu-Mureș.

The first attempts in this direction took place in 1976 when, in each issue of *Vatra*, from January until Decembre, was published a part of the trial text.

⁵⁹ Serafim Duicu, *op. cit.*, p. 186.

⁶⁰ Impresionat de textele publicate în *Vatra*, Romulus Guga intenționa la un moment dat să scrie o piesă de teatru pornind de la procesele lui Gheorghe Șincai. În ultimii ani vorbea adeseori despre acest proiect, pe care n-a mai apucat să-l ducă până la capăt. Oricum, gestul său rămâne unul semnificativ. Intuise în calvarul trăit de Șincai un posibil subiect de dramă sau de roman.

The introduction was signed by Gheorghe Hosu and the text was translated – from Latin and Hungarian – by Liviu Moldovan.

Two years later, in 1978, four issues of the magazine included the text of another trial – that against Pfenningsdorf. There is no introduction – chapeau – but we know the interpreter – the same Liviu Moldovan.

The last attempts date from 1981; two of magazine issues – 6 and 7 – reproduce the moment of Șincai' s inquiry from 1794, when he was imprisoned at Aiud. The text was translated by Liviu Moldovan; it was no longer found at County Archives, but in Papiu Ilarian' s work *Viața, operele și ideile lui Gheorghe Șincai*, published in 1869.

It is easy to observe that these attempts did not respect the chronological criteria of the trials. But the materials were published as they were received at *Vatra*' s editorial office.

All these texts – inquiries, examinations, declarations – made us see Șincai from a different perspective. We know that he had a terrible destiny, bad luck and misfortunes; but, in the same time, we have to accept that he was a quick-tempered person and this side of his personality caused him a lot of troubles.